

Pražské a české motivy v latinskej humanistickej poézii

ZUZANA KÁKOŠOVÁ (BRATISLAVA)

Kľúčové slová: literárny humanizmus, Praha, Rakovský, Koppay, Basilius, českí humanisti

Anotácia:

Štúdia prináša pohľad na poéziu slovenských humanistov, ktorí žili a tvorili v českom literárnom a kultúrnom prostredí. Sústreďuje sa na tematizáciu českých a pražských motívov v poézii Martina Rakovského, Juraja Koppaya Daniela Basilia.

Key words: literary Humanism, Prague, Rakovský, Koppay, Basilius, Czech Humanists

Abstract: Prague and Czech Motifs in Latin Humanistic Poetry

The paper brings a view on the poetry of Slovak Humanists who lived and worked in Czech literary and cultural environment. It focuses on Czech and Prague motifs in the poetry of Martin Rakovský, Juraj Koppay a Daniel Basilius.

V staršej literatúre je viacero oblastí, v ktorých sa pociťuje potreba zasadiť literatúru slovenskej proveniencie do českého, slovanského alebo širšie stredoeurópskeho kontextu a jednou z najproduktívnejších je literatúra latinského humanizmu predovšetkým v 16. storočí a v prvých decéniách storočia 17. My sa vo svojom príspevku pozrieme bližšie na tematizáciu najmä Prahy, ale aj „českých“ motívov v poézii slovenských humanistov. Martin Rakovský patril istý čas do humanistického básnického krúžku Jana staršieho z Hodějova, Juraj Koppay pôsobil v Prahe, Ján Filický, Daniel Basilius, Vavrinec Benedikt Nedožerský mali buď veľmi blízko k českému kultúrnemu prostrediu, alebo sa stali jeho neoddeliteľnou súčasťou (napríklad svojim pôsobením na pražskej univerzite), v Čechách a na Morave pôsobili či študovali ďalšie desiatky humanistov pôvodom zo Slovenska.

Centrálnou postavou nášho latinského humanizmu je nesporne **Martin Rakovský** (1535–1579), ktorý je autorom rozsiahlych skladieb filozoficko-spoločenského zamerania i množstva príležitostných básní. Rakovský ako študent pražskej akadémie sa stal členom básnického krúžku Jana staršieho z Hodějova. Je preto do istej miery oprávnený predpoklad, že na jeho básnický profil malo vplyv aj toto prostredie. On sám napísal množstvo básní venovaných českým humanistom, s ktorými prišiel do styku práve v rámci tohto krúžku. Rozsiahle a detailné výskumy týkajúce sa Rakovského životopisu a jeho pobytu v Čechách urobil profesor Miloslav Okál a publikoval ich vo svojej impozantnej dvojdielnej monografii.¹ So sebe vlastnou precíznosťou mapuje každý známy či zistiteľný krok Martina Rakovského v Čechách medzi rokmi 1556 a 1559: pôsobil najskôr v Prahe, potom v Lounoch, v Žatci a späť v Lounoch.

V Prahe sa dostal Rakovský do Hodějovského krúžku, v ktorom bola sústredená vtedajšia elita českého latinského básnictva na čele s Matúšom Collinom. Prostredníctvom neho nadviazal styky s profesormi pražskej univerzity, rektorom Janom Hortensiom, dekanom filozofickej fakulty Jakobom Codicillom, či s významnými činiteľmi vtedajšieho politického života. Štrnástim z nich venoval po básni vo svojej zbierke *Elégie a epigramy (Elegiae et Epigrammata, Praha 1556)*. Rekomandačnú báseň mu napísal Matúš Collinus, profesor gréčtiny na pražskej univerzite a jeden z najvýznamnejších humanistických básnikov v polovici 16. storočia a ako ho nazýva Okál „*duša Hodějovského literárneho krúžku*“.²

Najvydarenejším dielom Martina Rakovského z obdobia jeho pôsobenia v Čechách je nesporne topografia *Opis českého mesta Louny (Descriptio urbis Lunae Boiemicae, 1558)*. Skĺbil v ňom básnickú invenciu so snahou podať čo najúplnejší katalóg faktov o meste Louny a jeho okolí, realizovať dobovo i skupinovo obľúbený žáner a zároveň do neho priniesť aj osobitý pohľad na mesto a jeho okolie. Jeho opis je maximálne podrobný, ale aj poeticky pôvabný a schopný evokovať atmosféru Loun a krásnej prírody okolo nich.

Miloslav Okál v monografii o Rakovskom píše: „*Všade tam, kde sa dlhšie zdržal, napísal básne svojim priaznivcom a Louny a ich občania si vraj zaslúžia oslavu.*“³ Nebola to však podľa nás len snaha zapáčiť sa či zavraždiť sa, ale aj ambícia popasovať sa s náročnou úlohou básnicku

¹ OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského I.–II.* Martin, Matica slovenská 1979, 1983.

² RAKOVSKÝ, Martin: *Opera omnia. Zbrané spisy.* Bratislava, Veda 1974, s. 63.

³ OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského I.* Martin, Matica slovenská 1979, s. 160.

stvárnit' „portrét“ mesta svojho pôsobenia tak, aby bol dostatočne názorný, podrobný, živý, poetický a presvedčivý. Možno by sme mali uvažovať aj o vplyve vonkajších inšpirácií, či už nemeckej, alebo samotnej českej literatúry.⁴ Viacerí členovia Hodějovského básnickej družiny napísali krátke, prevažne oslavné verše na české, ale i európske mestá alebo české kraje. Okál však predpokladá, že priame vzory mal Rakovský v opise Olomouca (*Breve encomium Olomucii*, 1550) od Šimona Ennia a v opise Norimbergu od Eobana Hessa (*De sacri Romani imperii libera civitate Noribergensi Commentario*, 1532).⁵ Spoločné znaky, o ktorých Okál píše, sú pomerne všeobecného charakteru a súvisia skôr s konvenciou žánru topografie ako s priamym napodobňovaním alebo s vedomou závislosťou. Rozdiely totiž vyplývajú z podstaty samotného objektu opisu (Louny a Norimberg sú príliš rozdielne lokality na to, aby sa ich opis skutočne na seba podobal) a Ennius píše primárne enkomium, čiže oslavnú báseň, ktorá má iné žánrové parametre ako opis (*descriptio*).

V Rakovského diele teda nájdeme veľa z dobových konvencií literárneho opisu miest, ale na texte výrazne cítiť, že autor sa pohybuje v známom priestore, ku ktorému má dôverný vzťah. K jeho osobným dôvodom patrila aj snaha ukázať „starším a predstaveným a konečne celému ľudu obce Louny, svojim pánom a mecenášom, hodným jedinečnej pozornosti“⁶, že je vzdelaný rektor školy a schopný básnik. Súčasťou takejto demonštrácie sú aj záverečné časti diela, ktoré už priamo s opisom mesta nesúvisia a majú najmä pedagogický zmysel: *Tri modlitby (K Bohu Otcu, K Synovi Božiemu o nadanie, K Duchu Svätému)*; *Cvičenie, v ktorom sa rozličnými spôsobmi obmeňuje Teokritova myšlienka „Chudoba plodí remeslá“*; *Na erb urodzeného pána Joachima z Vršovíc, ináč Ilburga atd.*; *Kalendár magistrovi Matejovi Kolínskemu, občanovi Loun v novom roku*; *Oznámenie na 26. februára a predovšetkým Reč k predsedom a seniorom Loun, ... O dôstojnosti a užitočnosti škôl*.

Rakovský sa vo svojej básni prejavuje ako typický humanista druhej polovice 16. storočia. Je vzdelaný a svoje vzdelanie dáva patrične najavo demonštráciou erudície nielen v antickej (najmä rímskej) literatúre, mytológii, topografii či histórii, ale aj hlbokou zbožnosťou, úctou k starším či vyzdvihovaním vzdelania ako osobnostnej hodnoty aj u samotných obyvateľov Loun. Už na začiatku svojej básnickej kariéry naznačil, že je v jeho

⁴ TKÁČIKOVÁ, Eva: *Rakovského opis mesta Loun*. In: Martin Rakovský a latinská humanistická kultúra na Slovensku. Bratislava 1998, s. 64.

⁵ OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského I*. Martin, Matica slovenská 1979, s. 173.

⁶ RAKOVSKÝ, Martin: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava, Veda 1974, s. 93.

silách zvládnut' rozsiahly tematický materiál a dať mu prítlačlivú básnickú podobu. Obdivuhodná je jeho schopnosť vizualizovať svoj opis, dať aj silne enumeratívnym pasážam svojho textu (kapitoly *Opis hradieb a budov* a *Námestie*) život cez drobné narážky na významné udalosti (požiar mesta) alebo narážky na charakter obyvateľov (vzdelanie, múdrosť). Podobu malebných žánrových obrázkov majú niektoré pasáže z kapitol zaoberajúcich sa obyvateľmi Loun, najmä ich súkromným životom. Skladba má premyslenú kompozíciu, ktorá je isto do veľkej miery podmienená konvenciou žánru, ale Rakovský sa ju snaží dokonale naplniť. Jednotlivé kapitoly navzájom prepája, postupuje od všeobecného k jednotlivému, suchú reč čísel a faktov pretavuje do reči poézie:

*Od mora Herkulovho ich celé dve hodiny delia,
ku ktorým osem minút treba je krem toho dať.
O celých päťdesiat stupňov a ešte pol stupňa je odtiaľ
vzdialený treskúcim mrazom hrozivý severný pól.*⁷

Topos mesta sa v slovenskej umeleckej literatúre objavuje pomerne neskoro, až v období klasicizmu a v starších obdobiach nachádzame len náznaky alebo jednotlivé motívy mesta či mestského života v duchovnej či didakticko-reflexívnej poézii. Aj keď v prípade Rakovského básne ide o dielo latinské a mesto české, má obraz mesta v modernej literatúre určite v ňom svojho prapredka.

Rakovského oslavná báseň *O vstupe jeho svätého cisárskeho majestátu Ferdinanda do mesta Prahy, napísal mag. Martin Rakovský* vyšla v zborníku *O triumfálnom príchode jeho jasnosti nepremožiteľného cisára Ferdinanda I., otca vlasti, do Prahy, hlavného mesta Čiech*. (De triumphali adventu serenissimi et invictissimi imperatoris Ferdinandi I. P. P. Pragae Bohemorum Metropolitim, Gratulatoriae Acclamationes), ktorý vydali českí básnici v Prahe roku 1558. Ako píše Miloslav Okál⁸, „zbierka má rozsah 38 listov a vyšla z redakcie magistra Jakuba z Varvažova, ktorý napísal aj venováciu báseň a okrem toho tri básne. Okrem Rakovského prispeli do zbierky (spomedzi tých známejších humanistických autorov – pozn. Z. K.) Tomáš Mitis, Šimon Proxenus, Andrej Lucinius, Peter Codicillus, Vít Trajanus, Jan Banno a Prokop Lupáč“⁹ a mnohí ďalší menej významní. Je výrazom vzťahu Rakovskovcov k Ferdinandovi, ktorý bol osobitý a vý-

⁷ Tamže, s. 95–96.

⁸ OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského I*. Martin, Matica slovenská 1979, s. 180.

⁹ Tamže.

znamný, nebol len formálny, ako k vládárovi. V básni o Lounoch ho síce nespomína, ale zdôrazňuje lojalitu Lounčanov k panovníkovi:

*Celé mesto sa ochotne riadi pokynmi svojho
kráľa a poslušnosťou snaží sa zapáčiť mu.*¹⁰

Rakovský zjavne nadsadzoval, lebo Louny patrili k aktívnym účastníkom odboja českých stavov proti Ferdinandovi v rokoch 1546–1547 (cca 10 rokov pred vydaním diela) a po porážke odboja boli aj ony prísne potrestané. Rakovskí mali tradične rodinne dobré vzťahy s Ferdinandom. Jeho strýko Juraj Rakovský „*bol oddaným prívržencom Ferdinanda, často s ním prichádzal do osobného styku, vykonával pre neho cenné služby a dostával od Ferdinanda odmeny, majetkové i čestné, a v rokoch Martinovho pobytu v Lounoch zachránil ho od straty majetkov i osobnej slobody.*“¹¹ Martin sa osobne zúčastnil na oslavách Ferdinandovho príchodu do Prahy 8. novembra 1558 a zvolil inú taktiku (ako napríklad Šimon Proxenus či Peter Codicillus): venuje sa temer výlučne opisu triumfálneho príchodu cisára do Prahy. Podľa svedectva Miloslava Okála tak urobil zo všetkých prispievateľov najvernejšie a najživšie.¹² Rakovského básneň má obvyklú kompozíciu: úvod (verše 1–14), na tri tematické časti rozdelená hlavná časť (verše 15–32; 33–88; 89–130) a záver alebo epilóg (verše 131–136). V úvode sa stretne s opisom udalostí v meste pred príchodom cisára: zvesť o jeho príchode ohlasujú zvuky vojenských trúb, dupot koní a mračná prachu zdvíhajúce sa do výšky, šíria sa reči v meste o jeho príchode a o prípravách svedčí aj zhon obyvateľov, ktorí opúšťajú svoju prácu a bežia do ulíc, aby uvideli a privítali cisára. Jadro básne sa začne opisom, ako sa sviatočne vyobliekajú otcovia rodín, mestskí úradníci i cirkevní hodnostári chystajú privítať svojho vládára. Túto prvú tematickú časť jadra básne uzavrie Rakovský vyzvaním Múzy, aby oslávila príchod cisára a priala mu šťastie. Druhá časť je centrom básne, nakoľko sa venuje opisu Ferdinandovho príchodu do Prahy: za dunenia sálv z hradu predáci mesta vítajú cisára, ktorého sprevádzajú vojvodcovia z rôznych národov, ktorí sa preslávili v mnohých bojoch. V sprievode cisára je aj jeho syn, arciknieža Ferdinand. Pred sprievodom idú jazdci a tiahnu vojská so svojimi odznakmi a s odznakmi kráľovstva a cisárskeho domu. Jeho súčasťou

¹⁰ RAKOVSKÝ, Martin: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava, Veda 1974, s. 98.

¹¹ OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského*. In: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava, Veda 1974, s. 16.

¹² Tamže.

je aj opis samotného Ferdinanda: je ako slnko, zdvíhajúce sa nad bosporským krajom a ožarujúce kraje, do ktorých vstupuje. Za ovácií ľudu a za zvukov poľníc a trúb cisár odchádza na hrad. Pražský ľud nahlas vyjadruje svoj obdiv a svoju radosť a všetko sprevádzajú modlitby, ktoré sa ozývajú z otvorených chrámov. Záver jadra básne je naplnený želaním šťastia do budúcnosti: nech panovníka vo vláde riadi božská Trojica, aby všetko konal podľa jej vôle, aby hájil Kristovu cirkev a potláčal jej odporcov. Na tomto mieste spomína aj nedávne hrozné prírodné javy – hromobitie a blesky ako aj zjavenie sa dvoch komét: prvá vraj oznámila jeho voľbu za cisára, druhá, ktorá sa zjavila v septembri roku 1558 v blízkosti veľkého voza, smerovala k Tureckej zemi. Ako ďalší úkaz uvádza zatmenie mesiaca. Rakovský sa jednak pýta hvezdárov, čo znamenajú tieto javy, ale je presvedčený, že vo svete sa nič nedeje nadarmo a že tými znameniami Boh niečo predpovedá. Ak to má byť dobro, autor predpovedá radosťný mier a želá si, aby to znamenalo pád Turkov. V epilógu básne praje cisárovi šťastlivú vládu, porážku nepriateľov, aby on sám mohol osláviť básňou jeho triumf.

Rakovského opis triumfálneho príchodu cisára do Prahy má veľkú dynamiku, živosť, plasticitu. Podobne, ako sme spomínali pri opise Loun, je tu zreteľná Rakovského schopnosť vizualizovať dojmy v texte, tematizovať detaily. Rakovského subjekt je vnímavým pozorovateľom diania v meste a je schopný sugestívne podať jeho atmosféru tesne pred príchodom monarchu, plasticky opísať kráľovský sprievod a vrelé prijatie Pražanmi. Báseň je silne poznačená patriotizmom, ktorý sa prejavuje nielen vo vzťahu k cisárovi a cisárskemu dvoru, ale aj k vlasti, ťažko skúšanej tureckým nebezpečenstvom.

V 70. rokoch 16. storočia boli vzťahy medzi Prahou a Trenčinom mimoriadne dobré, keďže županom Trenčianskej stolice bol Ladislav Popel. Prostredníctvom neho sa nadviazal styk s pražskou univerzitou, ktorá mala niekoľko desaťročí patronát nad školou v Trenčíne. A práve Ladislav Popel je jedným z adresátov Rakovského diela *De magistratu politico* (O svetskej vrchnosti, 1574). Slovenský humanista **Juraj Koppay** mal vzťah k inému významnému členovi tejto rozvetvenej šľachtickej rodiny, Krištofovi Popelovi z Lobkovic. Roku 1580 napísal epicédium na smrť jeho manželky *Querela... Christophori Popelii* (Nárek... Krištofa Popela) vo forme precíteného vnútorného monológu manžela.¹³ V roku 1577 Koppay prispel do zbierky epicédií na Maximiliána II., ktorú pripravili a vydali pražskí literáti, na čele s Petrom Codicillom. Koppayov príspevok sú len dve elegické distichá, ale Peter Codicillus tiež patrí k tým

¹³ KOPPAY, Juraj: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava, Veda 1980, s. 150–151.

českým humanistom, ku ktorým mali vzťah obaja, Koppay i Rakovský. Peter Codicillus (bývalý člen Hodějovského krúžku) napísal Rakovskému po smrti *Náhrobný nápis* a jeho staršiemu bratovi Jakubovi Codicillovi je adresovaná jedna báseň v Rakovského diele *Elégie a epigramy* (Pánu Mag. Jakubovi Codicillovi z Tulechova, dekanovi artistickej fakulty v Prahe)¹⁴.

Podobným spôsobom ako Codicillovi Koppay prispel tiež do zbierky epicédií na počesť Jána Lifthia, rábskeho biskupa a cisárskeho sekretára, a to náhrobným nápisom v rozsahu troch elegických distich. Túto zbierku vydal roku 1557 Ladislav Kubíni, humanista pôvodom zo Slovenska, usadený v Prahe, a prispeli mu do nej aj iné významné humanistické osobnosti: David Crinitus, Thomas Mítis, Ján Hynconius i Mikuláš Rakovský.

Z roku 1578 pochádza Koppayova druhá najrozsiahlejšia básnická skladba, a to *Epithalamium na svadbu osvieteného pána Viléma Ursina, správcu domu Rožmberkovcov... a osvietenej panny Anny Márie Bádenskej*.¹⁵ Zostávajúce básne Juraja Koppaya zhodne pochádzajú z roku vydania epicédia *Querela...*, ktoré sme spomínali vyššie (1580). V epithalamiu sa nachádza pozoruhodný opis Krumlovského zámku, kde sa svadba konala a Koppay bol na nej pravdepodobne aj hosťom.

Daniel Basilius (1585–1628) sa síce narodil v Nemeckej Lupči (dnes Partizánskej Lupči), ale študoval v Prahe, kde pôsobil najskôr ako rektor školy sv. Mikuláša na Malej Strane, potom ako profesor na univerzite. Ako typický humanista bol činný vo viacerých odboroch (fyzika, matematika, astronómia) a jedným z nich bola aj poézia. „*Jeho tvorba na tomto poli neobyčajne bohatá*“¹⁶, konštatuje autorka monografie Eva Frimmová a vzápätí dodáva: „*Z druhej literatúry je známych 71 kratších i dlhších poetických útvarov; k dispozícii je zatiaľ 18 príspevkov, ktoré sú zachované viac-menej v jedinom exemplári*.“¹⁷ Ťažisko jeho básnickej činnosti bolo v písaní gratulačných básní k získaniu bakalárskeho či magisterského titulu, čo súviselo s jeho prácou na univerzite. Sú medzi nimi aj zaujímavé texty s tematikou aktuálne spoločenskou, napríklad vojenských udalostí, ktoré sa týkali miesta jeho pôsobenia – Prahy. V zborníku *Priateľské zaobchádzanie Jiřího Hanuša* z roku 1611 sa podľa svedectva Evy Frimmovej nachádza aj Basiliova báseň bez titulu. Odráža hrôzu z vpádu pasovského vojska do Čiech, do Prahy roku 1610, ale z jeho veršov cítiť aj

¹⁴ RAKOVSKÝ, Martin: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava, Veda 1974, s. 75–76.

¹⁵ KOPPAY, Juraj: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava, Veda 1980, s. 126–139.

¹⁶ FRIMMOVÁ, Eva: *Daniel Basilius (1585–1628)*. Bratislava, Veda 1997, s. 88.

¹⁷ Tamže.

nádej: „*Po mrakoch príde slnko, po zdĺhavých starostiach radosť a po žiali kvitnúce blaho. Teda, spomeň si na svoj pôvod a so zbožnou myslou sa oddaj Kristovi, lebo on vedie zoslabnutú loďku.*“¹⁸ Básňou o Prahe prispev Basilius aj do zborníka Bartoloměja Martinidesa *Descriptio urbis Pragensis* (Opis mesta Prahy) z roku 1615. V svojej básni sa vyznáva z lásky k Prahe, ktorá sa preňho stala vlasťou pravdepodobne už za študentských čias. Znepokojoval ho osud tohto mesta, ale záver vyznieva optimisticky. Toto trojmesto kráľovstva si podľa neho zaslúži úctu, aj keď bude v dyme a keď bude mať zborené múry:¹⁹

*V dyme, popole, zbúranom múre hraníc
znásobí slzy sladká rodná zem,
uctievať, opatrovať musia teba jedinú,
i opustená pre verných žiadaš odmenu...
...Praha, ozdoba riše, trojmesto kráľovské,...
...Vieš si svojich zaslúžilých uctiť, láskavé mesto...²⁰*

Z nášho letného pohľadu je zrejmé, že Čechy a najmä Praha zohrávali dôležitú úlohu v živote a tvorbe slovenských humanistov, vedeli sa zžiť s českým prostredím a pre mnohých sa Čechy alebo konkrétne Praha stali druhou vlasťou.²¹

Literatúra

FRIMMOVÁ, Eva: *Daniel Basilius (1585–1628)*. Bratislava, Veda 1997.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Latinská humanistická poézia 16. storočia v kontexte slovenskej literatúry*. Bratislava, Univerzita Komenského 2010.

KOPPAY, Juraj: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava, Veda 1980.

OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského. I.–II.* Martin, Matica slovenská 1979, 1983.

¹⁸ Tamže, s. 93.

¹⁹ Tamže

²⁰ Tamže, s. 108–109.

²¹ Tento príspevok vznikol ako súčasť grantu MŠ SR VEGA 1/0243/08 Slovník literárnych epoch, období, smerov, generácií, škôl a manifestov v slovenskej literatúre.

RAKOVSKÝ, Martin: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava, Veda 1974.

Renesanční poesie. Praha, Academia 1975.

ŠKOVIERA, Daniel: *Latinský humanizmus v kultúrnych a literárnych dejinách Slovenska*. In: *Latinský humanizmus*. Bratislava, Kalligram 2009, s. 588–601.

TRUHLÁŘ, A. – HRDINA, K. – HEJNIC, J. – MARTÍNEK, J.: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*. Praha, Academia 1966–1982.

